

Col·lecció la Talaia, 12
Llegendes de nit

Edicions Sidillà SL
Carrer Catalunya, 4
La Bisbal d'Empordà 17100
info@edicionssidilla.cat
www.edicionssidilla.cat

© del text: Miquel Martín i Serra
© Il·lustracions: David Granato
© d'aquesta edició: Edicions Sidillà

Disseny: J. Pujadó
Correcció: Xavier Cortadellas

Primera edició: febrer 2019
L'edició d'aquest llibre ha rebut una subvenció de la
Diputació de Girona.

Diputació de Girona

ISBN: 978-84-949281-1-6

Dipòsit legal: GI 102 2019

Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment
aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO:
932720445 o cedrocat@cedro.org

MIQUEL MARTÍN I SERRA

Llegendes de nit

Sant Joan · Tots Sants · Nadal i Cap d'Any

Il·lustracions de David Granato

La Bisbal d'Empordà, 2019

Als meus avis, que el temps
ja ha convertit en llegenda.

«El filtre de la paraula humana obra tan
poderosament en el sentit dels homes que,
quan s'estronca, aquests se'n senten
angoixosament enyoradissos.»

Víctor Català, *Solitud*

umari:

10	* Pròleg
14	☪ LA NIT DE SANT JOAN
16	* Foc, terra, aigua i vent. Astres i estels
17	L'origen de les fogueres
20	L'acord entre la terra i l'aigua
23	La disputa dels vents
26	La cova del Bolet de Mediona
31	La fi del món
36	* Bruixes, bruixots, aloges, dimonis, encantades i sirenes
37	El bruixot del Vallespir
40	El geperut d'Almacelles
50	Les bruixes marineres
53	La bugada de les aloges
56	La Pedra Llarga de Sant Hilari Sacalm
59	L'encantada Estarella de la serra de Verdera
61	El barret del dimoni de Martinet
63	L'àpat de n'Elionor d'Anglès
67	Les sirenes de l'Empordà
70	* Éssers fabulosos
71	La pedra del follet (el Ripollès i la Garrotxa)
74	Els joanets (el Ripollès)
76	L'Erulet de la Vall d'Aran
78	El follet de Sant Andreu de Bancells
82	L'ombra dels gambutzins
85	La revenja dels nyitus
88	L'arribada de les llufes i les marugues de l'Empordà

91	El follet protector
94	Els menairons atrafegats
98	El moixonet
100	* Animals i bèsties
101	El drac de Santa Eulàlia (Barcelona)
104	L'ase dels borratxos (Ordis)
107	La reunió dels ossos
110	Les àguiles esquerpes
113	Les orenetes indiscretas
116	La condemna del cucut (el Barcelonès)
119	Converses entre grills i calàpets
122	La ciutat de les bèsties
126	* Remeis, ordalies, encanteris, sortilegis i malediccions
127	La fortuna de les donzelles
131	L'enveja de Prat de Comte
133	L'endevinador del futur de Banyoles
135	La cova de la Son del Ripollès
137	El poder de les pedres
140	La Pedralta de la vall d'Aro
142	El Catroc d'Alcover
145	Els palets vermells
148	El cavall d'Abdelàzia de Siurana
154	La cacera del comte Arnau
156	La pedra de les Creus de Sils
160	Les filles d'Herodes
164	* Tresors i riqueses
165	El riu bullent del Garraf
168	La reina Guilleuma de Montsoriu
172	La princesa encantada de Sapeira (Tremp)

- 179 Les coves de Sitges
- 183 El puig d'Alia d'Amer
- 186 El castell d'Orcau (Isona)
- 189 La pedra de la Por de Mieres
- 192 Els Tres Rocs d'Amer
- 196 LA NIT DE TOTS SANTS I LA DIADA DE LES
ÀNIMES
- 198 * Ànimes i espectres
- 199 Els minaires
- 204 Els focs follets de Santes Creus
- 207 Les ànimes errants
- 212 El camí dels Excomunicats de Palau-solità
- 219 La Gerom de Susqueda
- 226 La font de sa Bruixa de Pals
- 232 * Encantaments i malefics
- 233 Els caçadors encantats del Canigó i Sant
Maurici
- 235 El patró Divendres de Badalona
- 240 L'home peix de la Barceloneta
- 243 El campaner borratxo
- 247 El cavall de les bruixes
- 250 La broma macabra
- 254 La madrastra de Riells
- 258 El castell de Montnegre
- 263 El comte Guifré
- 265 L'alzina ferida de Ribes de Freser
- 268 LA NIT DE NADAL I DE CAP D'ANY
- 270 * Éssers fantàstics

271	En Fumera
273	El Pelut
276	La Pesanta
279	Els perills de la mar
281	Goges, llufes i encantades
284	El mal esperit
286	La pedra de les bruixes de Vallgorguina
289	El cau del Diable de Ripollet
292	La nit de les bruixes
296	* Animals i bèsties
297	El llobregant i el pescador
301	La revolta dels animals
305	Nit de meravelles
310	L'Esgarrapadones
312	* Dons, sortilegis i encanteris
313	Els saludadors
317	El molí prodigiós de Barcelona
320	L'hort del Malany de Montserrat
323	El casament entre la mar i la terra
325	La seca de Judes
327	La campana dels Difunts
329	Els pallers de Pedra d'Abella de la Conca
332	L'hostal de la Grossa de Cardedeu
338	El castell de Vilafreda (Montblanc)
344	La cova de la Moneda de Sarrià
346	La remor dels arbres
349	El poder de les plantes
352	El Mal Caçador
354	* Índex geogràfic
357	* Bibliografia

PRÒLEG

El llibre que teniu a les mans aplega gairebé un centenar de llegendes de la nit de Sant Joan, Tots Sants, Nadal i Cap d'Any. Són precisament les nits que marcaven —i encara marquen— el cicle vital i ritual dels éssers humans, però també dels animals i de les plantes, dels astres i dels fenòmens meteorològics; són les nits de culte a la mort, nits de bruixes, de prodigis i encanteris, d'infinitat d'éssers fabulosos que sempre es mouen en la primera línia que separa el bé del mal. Són, per tant, nits en les quals la fantasia i la quotidianitat es confonen, en les quals la màgia i els fets es creuen per intentar il·luminar el gran misteri de la vida i de la mort. De vegades aquestes llegendes es converteixen en una explicació poètica de la realitat o en una sublimació dels desitjos més profunds; d'altres esdevenen una metàfora d'allò que escapa a la comprensió humana.

La diada de Sant Joan està estretament vinculada al solstici d'estiu i simbolitza el renaixement de la natura, que arriba al seu punt culminant. Per això, es practiquen tota mena de ritus secrets,

sovint amb plantes, animals o altres elements naturals: encisos, remeis, ordalies, sortilegis o maldiccions, que han donat origen a moltes llegendes i creences. El foc, com a element purificador de l'ànima i de les temences atàviques, representa també el culte al sol i encara avui encenem fogueres per celebrar-ho. És avui també, sobretot a la mitjanit, quan es manifesta tot un estol d'éssers fantàstics i reveladors com els follets, els nyitos, els menairons, els joanets, els gambutzins, les marugues, les sirenes, les llufes... Protagonistes també d'un munt d'històries.

Tots Sants ens recorda els difunts i la seva relació amb els vius, com si entre uns i altres, com deia Vinyoli, només hi hagués «una paret de fum». És una diada contemplativa, plena de reverència i devoció davant el misteri de la mort. Ànimes i espectres tornen a la vida per enllestir assumptes pendants o per pagar les malifetes: són llegendes ben sovint inquietants, fins i tot esgarrifoses, de vegades tenyides d'un humor macabre, que ens posen en contacte amb la part més enigmàtica, i alhora indefugible, de la nostra existència.

La nit de Nadal, en canvi, s'associa amb el solstici d'hivern, la natura s'encalma i la gent s'arrauleix a la llar, a l'escalf del foc i d'un bon àpat. És una celebració eminentment religiosa, però també amb elements profans com el mateix tió, que podria tenir el seu origen en els regals que els vassalls havien de lliurar al seu senyor feudal.

Aquesta nit sorgeixen també éssers fantàstics com en Fumera, el Pelut, la Pesanta o l'Esgarrapadones, que serveixen per espantar la mainada o per atiar i conjurar alhora pors ancestrals. Però és sobretot la nit de Cap d'Any quan les forces del mal prenen el comandament: bruixes, bruixots i totes les formes que adopta el dimoni.

Calia, però, fer una tria de tot aquest material tan nombrós, que sovint barreja mites, dades històriques, llegendes, creences, rituals, anècdotes... Calia, doncs, separar el gra de la palla, organitzar les llegendes temàticament i contrastar-les amb diverses fonts orals i bibliogràfiques. I calia, també, delimitar el seu àmbit geogràfic. Per això a *Llegendes de nit* he seleccionat aquelles narracions que em semblaven més significatives, més engrescadores i més lligades al nostre territori i a la nostra cultura. Així, he procurat que totes les comarques del Principat hi estiguessin representades, tot i que també hi trobareu alguna llegenda de la Catalunya del Nord i nombroses referències a les Illes Balears, el País Valencià, l'Alguer i Andorra. D'altra banda, he volgut dotar aquestes llegendes d'una dimensió literària que faci la seva lectura més propera i amena, però també més rica i complexa. Al final de cada narració, hi trobareu la font d'on prové i també una informació addicional que serveix per contextualitzar-la i complementar algunes dades, com ara altres versions de la mateixa llegenda o algunes referències històriques o populars.

De fet, les llegendes són narracions populars transmises oralment, però també són un gènere literari riquíssim, que tant sedueix els lectors com els mateixos escriptors. No és estrany, doncs, que grans poetes com Verdaguer, Maragall o Sagarra s'inspirassin en els mites i llegendes per crear la seva obra o que prosistes com Ruyra, Víctor Català o Rodoreda recollissin i adaptessin diverses llegendes.

Al cap i a la fi, totes aquestes llegendes furguen en els nostres orígens i s'endinsen en el nostre inconscient a la recerca de preguntes i respostes que, abans i ara, no han deixat d'estimular-nos i burxar-nos. Són històries, sovint remotes, que provenen d'arrels paganes i religioses, que beuen de fets històrics i mítics, i que es confonen i es barregen, doncs, en una amalgama que les fa eternament atractives i suggeridores perquè són el testimoni de les nostres pors i esperances, dels nostres dubtes i certeses. Són, en definitiva, una bella mostra del nostre irrefrenable desig d'entendre el món i donar-li una explicació a través de la paraula.

Miquel Martín i Serra
Begur, Nadal 2018

La nit de Sant Joan

Encantaments i malefics

ELS CAÇADORS ENCANTATS DEL CANIGÓ I SANT MAURICI

El dia de les Ànimes el bosc emmudeix. No se sent ni un bri d'aire entre les fulles, ni el murmuri dels gorgs, ni tan sols els xiulets dels pastors, que s'arrauleixen en les seves cabanes, vora la llar. Tampoc reflen els ocells, ni bramen els ases salvatges. No sentireu ni el brogit de les abelles ni el zum-zum del borinot. Tot és silenci, tot és respecte i record als difunts.

Per això aquesta diada els caçadors prudents s'abstenen de caçar. Saben, és cert, que si anessin a bosc capturarien tantes preses com volguessin. Només haurien de disparar i, distrets, absorts com estan, els animals caurien retuts als seus peus. Però, ai las!, després, quan anessin a recollir les peces, només en trobarien l'ombra dibuixada a terra o, encara pitjor, el cap d'un mort. Sabem també que molts caçadors irreverents i golafres han sortit de cacera i tan bon punt han premut el gallet, l'arma els ha esclatat en plena cara i els ha

causat la mort o els ha deixat desfigurats o esguerrats de per vida. I tot perquè el que ells creien una llebre o un senglar, o potser un cérvol esponerós al capdamunt d'un cingle, no era sinó el dimoni disfressat de bestiola.

Tanmateix, per als més escèptics, hi ha dues proves definitives a la nostra terra. L'una es troba al cim del Canigó, on dues roques recorden la silueta de dos caçadors que van gosar torbar l'ànima dels difunts i, com a càstig, van ser petrificats. L'altra són les dues puntes d'Els Encantats, a prop de l'estany de Sant Maurici: dos caçadors que, volent-se saltar la missa per ser els primers a empaitar el cérvol, van ser convertits en roca.

Són nombroses les llegendes i supersticions sobre la cacera i aquesta diada. La mateixa malastrugança s'aplica als pescadors que surten el dia d'avui. ❁

EL PATRÓ DIVENDRES DE BADALONA

La mar dona i treu, sempre imprevisible, sempre implacable; tan falaguera com cruel, tan captivadora com pèrfida. Per això, adverteixen els pescadors, «la mar no vol valents». Els seu vaivé etern, la seva remor constant, són el senyal de la seva indiferència. Per això, reblen els pescadors, «la mar no té memòria.»

I per tot això, pensem nosaltres, la gent de mar és supersticiosa de mena. D'entrada no volen ni sentir a parlar d'una bèstia boscana, de pelatge terrós i cua espessa, que es deleix per entrar als galliners. Asseguren que esguerra la pesca i que, només de sentir el seu crit, els destrets floreixen arreu. L'anomenen, doncs, amb un reguitzell d'eufemismes: «aquell animal que no es pot dir», «aquell animal que no té nom», «s'animal», «pepeta», «gepeta», «josepa», «sa bruta», «sa bruixa»... Us ho explicaran la mar de bé els pescadors de Begur, de Cadaqués, del Port de la Selva... I aquell

bell ofici que exerceix el qui fabrica i ven sabates? No! No se us acudeixi pas pronunciar la paraula, també està maleïda. Els pescadors prefereixen dir-ne «mestre de peu». Tampoc és aconsellable esmentar la feina que fan els qui porten sotana; valdrà més referir-s'hi com a «corbs» per eludir la malastrugança. I si a algú mai se li ocorre de pujar a bord amb un paraigua o sabates de mudar, el patró el farà baixar immediatament i ja no voldrà sortir a pescar perquè sap que no atraparia ni una trista alatxa.

Però, sobretot, per res del món, ningú que tingui seny no gosarà sortir a pescar la diada de Tots Sants, ni molt menys l'endemà, la Commemoració dels Fidels Difunts. Són dies sagrats, inviolables, de culte als morts, diades per recordar i conhortar aquells que la mar s'ha endut i mai més no ha volgut tornar (sobretot aquelles ànimes negades i engolides per sempre més en les seves profunditats). Qui surt de pesca aquesta nit, doncs, no farà altra cosa sinó enfurismar les ànimes i cridar el mal temps, o sigui, els mals averanys i les desgràcies.

Amb tot, expliquen —i sembla cert— que un mariner es mofava a tort i a dret de totes les creences, supersticions i averanys de la gent de mar. I deia, a més, que els morts ni tornen ni ens escolten ni en volen saber res, de nosaltres. Fos a bord o a la taverna, al carrer o en ple mercat, sentenciava: «Tots són vuits i nous i cartes que no lliguen». Insolent, temerari, un xic saberut, es feia anomenar

patró Divendres (el dia que la dissort sembla tenir més números) i escarnia i reptava tots aquells que li portaven la contrària. Un dia, al bell mig de port, mentre tothom descarregava peix i mercaderies, va anunciar a crits la seva propera bertranada:

—Perquè veieu que tot això són collonades i històries per entretenir el criaturam, em faré construir una goleta que es dirà Divendres, com el seu patró.

Una remor va recórrer de cap a cap la gentada i, fet el silenci, totes les mirades es van concentrar en aquell mariner que tothora gallardejava. Esporonat per l'expectació, va continuar parlant:

—I encara us diré més: salparé un divendres i arribaré a Amèrica sense cap ensurt ni cap malaurança. Podeu pujar-hi de peus!

La notícia es va escampar per tots els pobles de la costa, com s'escampa aquell ventijol de matinalda estiuenca. La gent es posava les mans al cap i se'n feia creus. Alguns ho consideraven una provocació, d'altres un bluf, d'altres fins i tot un sacrilegi, una profanació, tota una blasfèmia. Però, en el fons, tothom pensava que aquella ocurrència portaria grans calamitats, no només al seu artífex sinó també a tota la gent de mar. Per això, molts van intentar dissuadir-lo de les seves intencions, per bé que el patró, desafiador, tossut, va continuar endavant.

Mesos més tard, la goleta estava enllestida. Va ser batejada, solemnement, amb el nom de Di-

vendres i, tot seguit, avarada. El patró ja s'havia encarregat de reunir una tripulació de mercenaris i plagues, de descreguts i desesperats, que l'havien de seguir en la seva aventura. Un divendres, a trenc d'alba, la goleta va salpar del port de Badalona. El moll era ple a vessar de curiosos que volien presenciar l'espectacle més comentat d'aquells temps. Des de coberta, la veu del patró Divendres va sonar clara i rotunda com un tro:

—Ja us escriuré quan arribi a Amèrica!

El dia era radiant, la mar encalmada, i el patró Divendres somreia cofat al peu del timó mentre la gernació veia allunyar-se la goleta com si fos un record. I en un record es va convertir, perquè cap vila veïna no la va veure passar. Ni es va creuar amb cap altre vaixell. Ni tampoc en van tenir mai cap notícia a Amèrica. Mai més no se'n va saber res: no es va trobar el derelicte ni els cossos dels mariners. El nom del patró Divendres, però, roman a la memòria de tota la gent de mar, com les supersticions, com els presagis, com els morts que la mar oblida.

Aquesta llegenda fou recollida per Apel·les Mestres a *Tradicions*. En alguns aspectes recorda la d'en Perot, un pescador incrèdul de Llançà (l'Alt Empor-

dà) que va sortir a pescar la diada de Tots Sants. I, d'aquell fet, en va sortir aquesta dita:

«A veure si et passarà com a en Perot,
que va pescar caps de mort.»

La història apareix recollida en l'article «Personajes proverbiales marineros», publicat a *Diario de Barcelona* l'11 de febrer de 1954 per Joan Amades.

Uns altres descreguts foren uns pescadors de Colera i del Port de la Selva que van sortir a calar les xarxes i els palangres, però, quan van llevar, en comptes de peix, hi van trobar calaveres i esquelets humans. És per això que en aquestes dues poblacions de l'Alt Empordà tenen un indret conegut com la platja dels Morts.*